

Az egyházi hatalmi hatása a magyar ajkú térségre

I. Istvántól a dualizmusig

Az egyház hatását a történelmünkben a jogosság, az államszervezet, részben az ember élettere, a gazdaság, és a politika szempontjából vizsgálom a teljesség igénye nélkül, kiemelve a történelmileg fontosabb elemeket, a honfoglalástól a dualizmusig terjedő időszakban.

A magyar ősvallásnak nem volt kifejezetten egyház jellegű intézménye, de fontos az, hogy a hitviláguk hogyan befolyásolta cselekedeteiket, magyar ősvallás ismerte az átok fogalmát, sőt az eskü fogalmát is és ezt szorosan összekapcsolta, a fejedelem választásánál a törzsfők esküt tettek, hogy Álmos vezér ivadékait támogatják és az eskü megszegőjére örök átkot mondtak ki. Nyilvánvalóan nem lett volna ennek értelme, ha nem hisznek abban, hogy az átok, hatásos. Az áldás és átok hite pedig, a kereszténység befogadását könnyítette meg.

Az eskü tétele a későbbi korokban a bírósági tárgyalásokon válik fontossá, pl. a földre tett eskü, perdöntő eskü volt, amit birtokpereknél alkalmaztak a felperes vagy az alperes, a vitatott földterületen állva, egy kiásott sírgödörbe ereszkedett le mezítláb, hajdonfővel és öv nélkül, azután kezében a feje fölött egy marék földet tartva kellett esküt tennie. Eskütársai körben álltak rendes ruházatban. Az eskü sokféle tanúbizonyság a bírói tárgyaláson, az eskü értékei különbözőek, ígérőeskü, tisztítóeskü, fejre tett eskü, helyettes eskü, az esküszegők vagyona általában a kincstárra szállt.

I. István király a koronát a római pápaságtól kérte II. Szilveszter pápától kapott koronát. A korona megerősíti az államformát, a királyságot, illetve keletkezteti. Van egy hátulütője, hűbéres viszonyba kerül a koronát küldő hatalomtól az, aki a koronát kéri és kapja. István kérhette volna a koronát a III. Ottó német-római császártól vagy II. Baszileiosz bizánci görög császártól is. Valószínűleg azért a

római pápától kérte, mert a pápaság ez idő tájt nem rendelkezett akkora hadsereggel, hogy a hűbéri viszonyt katonai nyomásgyakorlással ki tudná kényszeríteni az országtól. Ám mind emellett a római pápaság hűbéresei lettünk, azaz alattvalói, ennek egyik következménye az lett, hogy Istvánnak amennyiben a meggyőzés nem volt hatásos, erőszakkal is keresztény hitre kellett térítette a lakosságot. Egyes vélemények szerint István ezt önhatalmúlag végezte, egyházi felkérés vagy jogalap nélkül. A régi istentisztelet azonban nem veszett ki egészen, még a XI. században is találunk olyanokat, akik fák, kövek vagy források mellett áldoztak a régi isteneknek, természetesen ezekre súlyos büntetések voltak kiszabva, (később visszatérek ezekre).

A hatalom a földbirtokon nyugodott, megjelentek az egyházi adomány-birtokok, ezzel rögtön megjelent a római pápaság hatalmi törekvése is Magyarországon. Megkezdte hatalmának a kiteljesítését, ez ambivalens jellegű volt az egyházi birtokon lakó érintettek szempontjából. Ugyanis a birtokokon rabszolgákat dolgoztattak, idővel elkezdték felszabadítani ezeket, a rabszolgákat, sőt a volt rabszolgák megtarthatták a termények egy részét. Ezzel érdekelté tették őket a termelésben, és földhöz kötötték őket. Kétfajta felszabadítási eljárás létezett, az egyik a végrendeletbe is foglalt -pro remedio animae- azaz lélekváltság. A felszabadított rabszolgák cserébe kötelesek voltak a visszaszolgáltatásra, az egyház felé. A másik forma az -asylum- vagyis olyan menedékjog, amelyben a menekültek mentesülhetnek a büntetés alól, viszont soha nem hagyhatják el azt az egyházi intézményt, amely biztosította számukra a menedékjogot.

A feudális csoportok első számú rendje volt a főpapoké később a XIII. században a papi rend. Különböző kiváltságokkal rendelkeztek, bíraskodás jogával, vagy szolgáltatások begyűjtési jogával, sok esetben saját maguk alkotta kiváltságokkal. Nem véletlenül erősödtek meg a főpapi birtokok, ugyanis, amíg egy nem egyházi feudális uraságtól (pl. hűtlenség esetén) visszaszállt a királyra a birtok, addig az egyházi birtok akkor is az egyházné maradt, ha hűtlenségen kapták a főpapot. A főpapok a királytól független világi hatalommal rendelkeztek. Királyi várakat szereznek meg. Később újabb királyi adományozással a legfőbb világi hatalmat, a vármegyei főispánságot is megszerzik. 1222-ben II. András papi bullában, rendi privilégiumot adott a főpapságnak, ezzel hivatalosan is az ország első rendjévé vált. Ilyen privilégium

volt, hogy az egyházi személyek ügyeit csak egyházi bíróság tárgyalhatta, a második legfontosabb privilégium az adómentesség volt.

Egyházi bíróság kezdetben a keresztény vallás (megtartása) elleni bűncselekményeket tárgyalta: a pogány módra történő áldozást, vasárnapi munkaszünet megszegése, a rendelt böjtök meg nem tartása, templomba járás, az istentiszteleti rend megszegése. A büntetés lehetett bírság (pl. egy ökör), ostorozás, vesszőzés, hajlenyírás, kalodába zárás, munkaeszközök elkobzása.

Egyházi bíróság tárgyalta továbbá a gyilkosságot, varázslást, később ide tartozott a házasság (házasságtörés, adásvétel, nőrablás, vagyonjog, elégtétel-rabszolgaság- házassulandók megegyezése, az egyház kellék lesz, kimondhatja a házasság akadályait/pl. házasság felbontatlansága-érvénytelenítés/), magzatölés, származás, paráznság, végrendelet ügye. A hitszegést és a hamis esküt kézlevágással büntették.

A boszorkányságot különböző típusokba sorolták: ördögösség, rontás, méregkeverés, jövendölés, igézés. Könyves Kálmánnak (1074 körül – 1116. február 3.) tulajdonítják azt a mondást, hogy boszorkányok pedig nincsenek, ám ez tévedés, mivel nem ezt mondta. Kálmán, aki a szokásjog szerint nem lehetett volna király, mivel püpos volt, eltörölte a kínzásokat, ő mond le az investitúra jogról, kötelezővé teszi a házasság egyház általi szentesítését. Kálmán szerint a strigák[1] nincsenek, a striga az, aki az ördöggel fajtalanodik és az ördöggel fajtalanokodva csodatevő hatalmat kap, állattá tudnak változni, és a néphiedelem szerint éjszaka a levegőben repülnek a sátán hódolására.

Az egyházi bíróságokat másképpen szentszéknek nevezték, attól függően, hogy hol, vagy ki ülésezett megkülönböztetünk püspöki szentszéknek (pl. Az esztergomi érseki tartományban: győri, veszprémi, pécsi, székesfehérvári, szombathelyi, váci, besztercebányai) és, érseki szentszéknek (Esztergom, Gyulafehérvár, Eger) vagy primási főszentszéknek (a primás maga az esztergomi érsek, XII. Pius óta nincs hercegi rang hozzá). Ezeket megvesztegetések, visszaélések, önkényeskedés, törvénysértések jellemzik, ugyanúgy, mint a világi

bíraskodást is. Sőt, az 1498-as törvények kifejezetten megengedik a bírónak (ítélőmesternek), hogy ajándékot fogadjon el bármely fél részéről.

Az aranybulla (1231-es megújításában) a hamis poroszlók miatt, a peres ügyekbe kifejezetten az egyházat vonja be, mint hiteles helyeket. Ezeket meg is határozza, káptalanok és konventek. Káptalanok a világi papok együtt élő szervezete, két típusa volt a székeskáptalan, amely a megyéspüspök mellett működött, mint egyházkormány, és a társaskáptalan, amely püspöktől függetlenül működött. A konvent a nem világi papok közössége, feje az apát. Magyarországon konventjei voltak a bencéseknek, premonstreieknek és az ispotályos lovagoknak. A hiteles helyek rendelkeztek a hiteles pecséttel, természetesen minden okiratért díjat kértek, a konkrét részvételért pedig napidíjat. Az egyház azonban átvette a hamis poroszlók helyét! A királyi hatalom a sok hamis pecsét és hamis oklevél miatt, amit az egyház kiállított, a hamisításban résztvevő pap összes javadalmát elkobozta és homlokukon és arcukon tüzes pecséttel büntette a papokat. 1647-ben korlátozzák az egyházi bíróságok feladatait, csak esküszegési és házassági kérdésekre.

1895-ig a protestánsok házassági pereit is a katolikusok intézték. A hiteles helyek a mohácsi vész után folyamatosan sorvadtak, helyüket a vármegyék, szabad királyi városok és a mezővárosok veszik át. Utoljára a szatmári káptalan kapott hiteles helyi működési jogot 1836-ban, 1848-tól pedig végleg megszűnnek az egyházi hiteles helyek. Ám az egyháznak volt egy mindezeknél is erősebb hatalma, mégpedig a király, azaz az uralkodó személyének a trónhoz való jog tekintetében, a koronázás szertartásának a levezetése, amit az egyház részéről már kezdetektől fogva csak a mindenkori esztergomi érsek vezényelhetett le. Ezzel a joggal az egyház eldönthette, támogatásától függően, hogy ki legyen az uralkodó (például Aba Sámuel sem volt fölkent király, mert Gellért megtagadta a koronázást), hiszen ez sokszor kétséges volt az elvek érvényesülése miatt, még az Árpád-ház idejében is.

III. Bélát, Lukács esztergomi érsek nem koronázta meg, ezért a magyar államjog szerint érvénytelen a koronázása. Két elv volt, ami befolyásoló tényező lehetett, az egyik a senioratus elve, mely szerint a trón az uralkodóház legidősebb tagját

illette, s ezzel szemben állt a primogenitura elve, mely szerint a trón az elsőszülötté kell, hogy legyen. Az egyházi koronázás szertartása nélkül, nem lehetett király senki sem, így az egyház támogatását mindenképpen meg kellett szereznie a trón várományosának, amit természetesen nem ingyen adtak oda. A királyt az érsek olajjal kente fel, ugyanúgy, mint a püspököket, onnantól kezdve a király Isten kegyelméből való lett és, a néptől megkülönböztetve Isten földi helytartójának számított, amint ezt a szertartás alatti esküben ki is kellett mondania. A korona, mint az isteni hatalom jele, szimbóluma, biztosította a király hatalmát s ez azonos a mindenkori államhatalommal. Feltéve, ha az országban volt, hiszen például Mátyást 1458-ban választották királlyá, de a koronát csak 1473-ban vásárolta vissza Frigyestől.

A XII. század végére uralkodóink végképp lemondtak az investitúra jogairól, s onnantól kezdve a kánonjogi választás jobban érvényesülhetett, magyarán az egyházi hatalmi pozíciókba való bekerülést, melynek lényege a javadalmak feletti hatalom gyakorlása, ezt kizárólag az egyház határozhatta meg. A király véleményét kezdetben ugyan kötelező volt kikérni, de ez névleges formasággá változott. Mivel I. István király már tíz egyházmegyét alapított, amelyhez később még hét egyházmegye társult, tulajdonképpen az egész ország területét lefedte az egyház által kinevezett hatalmi pozícióba került emberek uralma. Az úgynevezett királyi vármegyék is az egyházmegyékbe tartoztak, melyeknek élén a főesperes állt, mint egyházi vezető, majd ez a főesperességi terület tagozódott tovább esperességekre, a legkisebb egység pedig a plébánia volt. Ezen kívül a monostorok alapítása is folyamatos volt a főurak részéről, bár itt a világi főuraktól függték az egyházi pozíciók.

Anyagi szempont: az I. István király által törvénybe foglalt terménytized, azaz a decima (dézma) beszolgáltatás alól egy település sem lehetett kivétel. Sőt a nemeseknek is fizetniük kellett évszadokon át, egészen a XV. századig. A tized az ókori zsidó papság bevételi forrása, mely bekerült a kereszténységbe s így a magyar ajkú térségre eljutva ismét létjogosultságot nyert. Kezdetben gabona, bor, valamint juh, kecske, méhek után szedték. Somogy megyében gyermektized is volt, miszerint ha tizedik gyermek született azt az egyház szolgálatába kellett állítani. Amikor az egyház érdeke úgy kívánta, akkor nem terményben vagy állatállományban, hanem pénzben hajtotta be a tizedet. A tized elsősorban a

püspök jövedelme volt, amiből visszaosztott a plébániáknak tíznegyedet ez volt a quarta. Amikor a káptalanok különváltak a püspöki birtoktól ők kapták a quartát, s ők már ennek a felét vagy negyedét osztották vissza a plébániáknak, ezek voltak az octava és a sedecima, annak ellenére, hogy a káptalanok is élvezték a tizedszedés jogát, amiből az egyetlen kiadás a plébánosok járandósága volt, hiszen az adómentességet egyetemesen élvezték. A főpapság tehát az alsópapság rovására gyarapította a vagyonát, ezért nem csodálkozhatunk például, hogy sok papot találunk a Dózsa féle parasztfelkelés mellett.

Az egyházszakadás után a görög-keletieknek éppúgy adózniuk kellett a római egyház felé, mint a katolikus híveknek. A papi tized megszüntetését 1848-ban foglalták törvénybe: 1848. évi XIII. törvénycikk 1. § „A papi tized, akár természetben, akár a természetbeni kiszolgáltatás helyett készpénzben teljesítetett, és pedig akár közvetlenül az egyházi rendnek, akár haszonbérllőne fizettetett, akár örökös szerződés mellett, akár királyi adomány által szereztetett, ezennel örökre megszüntetik.” A papi rendeken belül a főpapságnak a teljes adómentességen kívül és a törvénykezési kiváltságon kívül, voltak még külön előjogaik, például a pallosjog, ezzel szemben viszont ők fejvesztési ítélet alá nem vonhatóak voltak, valamint perben nem kellett esküt tenniük, elég volt a lelkiismeretükre hivatkozniuk, ám ha mégis tettek esküt, az magasabb értéket képviselt, mint az átlagos embereké. Ezen kívül személyesen részt vesznek a királyi tanácsban, sőt az országgyűlés kialakulásával annak ülésein is, magyarán mindenhol ott van a klérus, ahol fontos döntést hoznak.

A központosított hatalom akkor volt a legerősebb, ha egyházi tisztségen kívül egy személyben egyéb főméltóságot is képviseltek, például főispáni vagy kancellári rangot. A főpapság részesült az állami sómonopólium hasznából is, de voltak esetek, amikor saját sóbányával rendelkeztek, sőt, arany és ezüstabányával is. Az esztergomi érseknek joga volt a királyi jövedelem egytizedére is, beleértve a pénzverésből származó hasznot. A főpapság uzorakölcönöket folyósított, bankügyleteket vállalt (pl. pénz megőrzése kamatra), természetesen az egyházi méltóságok a hívők önkéntes adományait is elfogadták. A főpapi székek betöltése a pápától függött, a tisztségre kinevezett főpap a pápai kamarának félévi teljes jövedelmet tartozott fizetni cserébe a kinevezésért.

A királyi kancelláriában a kancellár tisztségét főpap tölti be, a helyettese pedig szintén főpap általában a székesfehérvári prépost (feladatai: pecsétek, politikai beszédek, kapcsolattartás). Bakócz Tamás érsek fő-kancellárnak a velencei követ jelentése szerint, nagyobb a tekintélye, mint a királynak, második királyként funkcionál. A pápai udvar a saját embereit ültette a főpapi székekbe, az egyház állam lett az államban, királytól független politikai és gazdasági hatalom egészen Zsigmond (1397-1404 bullások elleni rendeletek), majd Mátyás koráig (Mátyás kilátásba helyezte, hogy ha nem ő gyakorolhatja a kinevezést, akkor az egész ország áttér a görög keleti vallásra).

Az egyház képviseltette magát a hadügyi szervezetekben is, az egyházi lovagrendek szinte minden királyságban jelen vannak, hazánkban IV. Bélától a templáriusok és a johanniták más néven az ispotályosoknak volt jelentős szerepük egészen Károly Róbert uralkodásáig. A reformációval megindult az egyház figyelemelterelése, az uralkodókról a másik új, kialakuló egyház irányába. A katolicizmus a befolyását arra kezdte használni, hogy az új egyházakat megszüntesse, vagy szerepüket csökkentse. A katolikus monopólium harca hazánkban: 1523-ban és 1525-ben reformáció ellenes törvények születtek. 1523. évi LIV. törvénycikk: a lutheránusok és azok pártfogói megbüntethetők.

„Méltóztassék a királyi felségnek, mint katolikus fejedelemnek, minden lutheránust és azok pártfogóit, valamint a felekezetükhöz ragaszkodókat, mint nyilvános eretnekeket és a boldogságos szűz Mária ellenségeit halállal és összes javaik elvételével büntetni.” 1525. évi IV. törvénycikk: 4. § „A lutheránusokat is mind ki kell irtani az országból; és bárhol találhatók, nemcsak az egyházi, hanem a világi személyek is szabadon fogják el és égessék meg.”

A törökök előrenyomulása több szempontból is kedvező volt a reformáció tanainak a terjedésére. 1526-os csatavesztés után az említett törvények nem voltak betarthatóak. A tizenkét katolikus püspökből hat elhunyt. A teljes létbizonytalanságban a reformáció üdvbizonyosság hirdetése kedvező fogadtatásban részesült.

Magyar reformátorok: Dévai Bíró Mátyás, Honterus János, Gálszécsi István, Sztárai Mihály, Ozorai Imre, Heltai Gáspár, Szegedi Kis István, Stöckel Lénárd, Méliusz Juhász Péter, Mohi Ferenc, Kálmán Csehi. Dávid Ferenc külön említést érdemel, mint a humanista vallásszabadság képviselője és az Unitárius egyház alapítója. Létrejön a Tarcál-Torday hitvallás és a Debrecen-Egervölgyi hitvallás. A reformáció tanai, először az észak nyugat-dunántúli és a felvidéki német, valamint az erdélyi szász városokban váltak ismertté.

Az 1600-1700-as évek keresztény vallásháborúkkal teltek, békekötésekkel és azok megszegésével, de minden békekötésnél erősödtek a jogaik a protestánsoknak, főuraktól-városokon át- a jobbágyig. Bocskai felkelés- bécsi béke, Bethlen Gábor – nickolsburgi béke, I. Rákóczi György linzi béke. Mohács utáni időszak fő jellemzője, hogy az egyházak nem az államra, hanem egymásra kívánnak befolyást gyakorolni. (Habsburgok-1723 Pragmatica Sanctio elfogadása leányági örökösödési jog- Habsburg erősödő befolyás.) Változás: a király esküt tesz az alkotmányra, valamint hitlevelet kap az országgyűléstől (1608). Az uralkodó csak az országgyűléssel alkothat törvényt. A felsőtáblán kapnak helyet az érsekek megyéspüspökök. Alsótáblán a káptalanok követei, prépostok, apátok (már akikhez tartozott birtok), és a pálosok rendfőnöke. Az országgyűlésre a király küldte a meghívókat hat héttel előre, háromévente illetve volna tartani. Rákos mezeje - Pozsony. A tanácskozás nyelve a latin volt, a magyart csak a XIX. században kezdték használni az alsótáblán. Kossuth Lajos (1832) – Országgyűlési tudósítások- Pesti hírlap.

A forradalom alatt törvénybe iktatták, hogy minden felekezet bevett vallása tökéletesen egyenlő. A bevett vallásba a zsidó vallás nem tartozott bele és a görög keleti is csak Erdélyben. Az izraelita felekezet 1895-ben minősítették bevett vallásnak. Az el nem ismert felekezetek, akiket szektának tartottak: nazarénusok, Jehova tanúi, methodisták, adventisták. Ezek rendezvényein, 18 éven aluliak nem jelenhettek meg, s az összejöveteleiket előre be kellett jelenteni, mivel rendőri szabályozás alá estek. Deák Ferenc egyházpolitikai beszédében azt a liberális gondolatot képviselte, hogy az államot és az egyházat szét kéne választani, s ez elsősorban a polgári házasságkötésekkel lehetséges. A dualizmusban a király rendelkezett főkegyúri joggal ebbe tartozott az egyház szervezés jogköre.

[1] „de strigis vero, quae non sunt, ne ulla quaestio fiat” - boszorkányok ellen pedig, minthogy nincsenek, semminemű kereset ne legyen. Középkori bölcs királyunknak e felvilágosodott törvénye azonban csak fél érdem; mert ma már bizonyosan tudjuk, hogy Könyves Kálmán csupán a boszorkányok bizonyos fajtáját tagadta a strigában; amaz idők általános boszorkányhite alól ő sem vonhatta ki magát. Tulajdon abban a dekrétumában, melyben az idézett híres tétel van, a 60. bekezdés úgy szól, hogy az esperes és az ispán hírével, tudtával rontóknak találtak (malefici) elítélendők. A Kálmán idejében tartott esztergomi első zsinat határozatainak 50. bekezdése szerint, ha valakire, akit rontással (maleficium) vádolnak, reá bizonyosodik a dolog, a törvények szerint bűnhődjék. Szent Lászlónak törvénye (I. könyv 34. fejezet) a strigákat a meretrixekkel helyezi egy sorba, és azt rendeli, hogy a püspök tetszése szerint ítélje el őket. Minek tartotta az egyházi és világi törvény a strigákat? Az adatok abban megegyeznek, hogy a striga bűvös erővel állatalakot ölt; de a VII. és VIII. századbeli elágaznak abban, hogy a magát fenevaddá változtatott bűvös fölfalja az embereket. A rómaiak ugyan azt hitték, hogy a striga éjjel kiszívja az emberek vérének, húsát pedig megeszi. (Ez a vámpír-babona eredete.) A frank lex salica úgy rendelkezik, hogy ha egy striga megevett egy embert és reá bizonyosodik, 8000 denárt, vagyis 200 arany solidus bírságot fizet. (Vagyis annyit, amennyit a gyilkosságot elkövető szabad ember.) A teológiai műveltségű Könyves Kálmán egyszerűen az egyház, valamint a frank és lombard törvények felfogását követi, midőn a strigák létét tagadja. A boszorkányokban hitt, mert hiszen dekrétuma a rontás megbüntetéséről intézkedik. Az tagadhatatlan, hogy ebben is józan, mert a boszorkánypörökben a vizsgálatot félig kiveszi a papi kézből, ahol addig volt, és az esperes mellett részben az ispánra bízta. Milyen volt Könyves Kálmán idejében a strigákra vonatkozó babona, meghatározni alig lehet; de a striga, stryx etimonja a szorongató, fojtogató értelem felé tereli sejtésünket; nem lehet egészen alaptalan tehát az a találgatás, mely szerint a striga a tudatlan nép hitében akkor már csak olyan bűbájos nő volt, aki éjszakának idején állat-alakot öltve, szorongatni jár az alvókat; vagyis a dolog nem egyéb, mint a még napjainkban is hívőkre találó lidércnyomás. A mi fölvilágosodott Könyves Kálmán királyunk tehát nyilván a lidércekre mondotta, hogy, mert nincsenek, vizsgálat alá nem vonhatók.